

Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh*'indeki
Bab Başlıkları Üzerine Yapılan
Çalışmalar ve İbnü'l-Müneyyir'in *el-
Mütevârî*'si

“Studies on the Subject Titles
of Buhârî's *al-Câmi' al-Sahîh*
and *el-Mutevârî* of Ibn al-Mu-
nayyir”

Ayşegül EROĞLU*

Abstract: Abū Abdillāh Muhammad b. Ismā'īl el-Bukhārī's (d. 256/870) work titled *al-Câmi' al-Sahîh* is a profoundly valuable source for Islamic sciences regarding the authenticity of hadiths used among the books that compiled the blessed words of Muhammad (peace be upon him). It is considered as the most reliable work after the Kur'ân. The unique method of İmâm Bukhârî's putting the titles of the subjects of *al-Câmi' al-Sahîh*, on which many studies have been carried out, has attracted the attention of researchers for many years. Thirteen works have been written on this subject as far as we can detect. The book of Nâsiruddîn Ahmed İbnü'l-Muneyyir (d. 683/1284), a scholar lived in Alexandria in Hijri seventh century, called *el-Mutevârî 'alâ ebvâbi'l-Bukhârî* is only one of these studies. *Mutevârî* is of particular importance with its rich content and being the oldest work among the extant works. İbnü'l-Muneyyir discussed three hundred seventy-two requiring explanation subject titles and six hundred and fifty-nine hadith in his work in terms of the coherence subject title – hadith in *al-Câmi' al-Sahîh*, and made various evaluations on these subject titles. This study dealt with the works written about the subject titles of *al-Câmi' al-Sahîh* and their short introductions. In addition, the method followed by İbnü'l-Muneyyir in *Mutevârî* and his views about the unity between subject titles and hadith were classified, these views were then presented with the examples taken from the work.

Citation: Ayşe EROĞLU, “Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh*'indeki Bab Başlıkları Üzerine Yapılan Çalışmalar ve İbnü'l-Müneyyir'in *el-Mütevârî*'si” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XVII/1, 2019, pp. 101-123

Keywords: Terâcimu'l-Buhârî, el-Mutevârî, İbnü'l-Muneyyir, Subject Titles, Hadith.

I. Giriş

Hicrî III. Asırda yaşamış hadis âlimlerinden olan Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl el-Buhârî'nin (v. 256/870) *el-Câmi'u's-sahîhu'l-muhtasaru min umûri Rasûlillâhi sallelâhü aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmihi* isimli eseri İslâm

* Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadis Anabilim Dalı, Doktora, ayguleroglu@hotmail.com

bilginlerinin büyük çoğunluğu tarafından Kur'ân-ı Kerim'den sonra en güvenilir kaynak olarak kabul edilmiştir.** Bu sebeple yüzyıllardır *el-Câmi'u's-sahîh*, Müslüman olsun olmasın birçok araştırmacının ilgisini çekmiştir.

Eser birçok yönden kıymetli olmasının yanında müellifinin seçtiği bab başlıkları açısından ayrıca bir değer taşımaktadır. Zira Buhârî'nin birçok görüşü bab başlıkları incelendiğinde anlaşılabilir. Bundan dolayı “*فقه البخاري في تراجمه*/Buhârî'nin fikhî görüşleri bab başlıklarındadır”¹ sözü meşhur olmuştur. Bu düşünceden hareketle Mehmet Eren, Buhârî'nin *Sahîh*'inde muhaddis ve fakih kimliğiyle iki gayeyi gerçekleştirdiğini söyler. Yani, o hem sahih hadisleri toplamış hem de onlardan fikhî hükümler ve hikemî nükteler çıkarmıştır. Hadislerden farklı hükümler çıkarmasının fikhîliğine; mükerrer hadisleri farklı isnad ve metinlerle zikretmesi ise onun büyük bir hadisçi olduğuna işaret etmektedir.²

Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh*'te kullandığı bab başlıklarını koymadaki yöntemi farklı şekillerde sınıflandırmak mümkündür. O, kimi zaman bir ayetin tümünü ya da bir kısmını, kimi zaman bir hadisin tümünü ya da bir kısmını, kimi zaman da bir hadisin -lafzını değil- muhtevasını konu başlığı yapar. Bab başlığını soru cümlesi şeklinde verdiği durumlar da olmuştur. O, soru şeklindeki başlıkları, bazen kendi görüşünü hiç belli etmeksizin, bazen de sorunun içinde cevabı gizleyerek verir.

İbn Hacer (v. 852/1449) gibi *el-Câmi'u's-Sahîh*'in konu başlıklarının özenle seçilmiş olduğunu düşünenler olduğu gibi böyle bir durumun olmadığını, Buhârî'nin bu hususta kendinden önceki hadisçilere tabi olduğunu iddia edenler de vardır. *el-Câmi'u's-Sahîh* şârihi Şemseddin el-Kirmânî'nin (v. 786/1384) bu doğrultudaki görüşünü kabul eden Fuat Sezgin, Buhârî'nin eserinde, mevcut hadis edebiyatının tasnifinden faydalanmış olduğunu söyleyen şârihlerin görüşüne katıldığını, İbn Hacer'in görüşüne katılmadığını belirtir. Bu fikrinin Buhârî'yi şahsi tasarruftan mahrum bir duruma düşürmüş olmayacağını; onun intihab kabiliyetinin ve bunları telifteki muvaffakiyetinin her hadisi alışımda kendisini gösterdiğini söylemektedir.³

Bab başlıkları ile ilgili diğer bir yaklaşım ise, Buhârî'nin önce bab başlıklarını tasarladığı sonra bu başlıklara uygun hadisleri yerleştirdiği; hatta bazı başlıklara uygun hadis bulamadığı için de o başlıkları hadissiz bıraktığı şeklindedir. Meşhur şarkiyatçı Goldziher bu görüşte olanlardandır.⁴ Biz bu yaklaşımın

** Bu makale, yazarın; *İbnü'l-Müneyyir'in (v. 683/1284) Hadis İlmindeki Yeri* başlıklı yayımlanmamış yüksek lisans tezi (SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009, Dan.: Prof. Dr. Mehmet EREN) esas alınarak yeniden hazırlanmıştır.

¹ İbn Hacer, *Hedyü's-sâri mukaddimetü fethu'l-bârî*, thk. Abdükâdir Şeybe, Riyad 2001, s. 16.

² Mehmet Eren, *Buhârî'nin Sahîh'i ve Hocaları*, Konya: Nükte Kitap 2003, s. 40.

³ Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yay., İstanbul 1956, s. 75, 82.

⁴ Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 69.

doğru olmadığı kanaatindeyiz. Eğer bu iddianın delili Buhârî'nin eserindeki bazı yerlerde bab başlığı koyup altına hadis almaması ise *el-Câmi'ü's-Sahîh*'te bab başlığı olmayan hadislerin mevcut olması nasıl izah edilecektir? Goldziher'in yaklaşımı, Buhârî'nin önce kendi görüşünü belirleyip sonra ona uygun hadis bulmaya çalıştığı anlamına gelir. Hâlbuki *el-Câmi'ü's-Sahîh* dikkatle incelendiğinde Buhârî'nin kendi görüşüne uygun olmasına rağmen şartlarına uymayan hadisi almadığı görülecektir.

Sahîh'teki bab başlıklarında kullanılan yöntemle ilgili farklı fikirlerin olması ve birçok araştırmanın yapılmış olması bile bab başlığı seçimiyle alakalı *el-Câmi'ü's-Sahîh*'te kullanılan yöntemin özgünlüğünün ve kıymetinin bir ispatıdır, diyebiliriz.

II. *el-Câmi'ü's-Sahîh*'teki Bab Başlıkları Üzerine Yapılan Çalışmalar

Buhârî'nin *el-Câmi'ü's-Sahîh*'inin konu başlıklarını belirlerken kullandığı yöntemle ilgili birçok çalışma yapıldığı tespit edilmişti. Bab başlıkları ile hadislerin mutâbakatına dair ilk yorumlara *el-Câmi'ü's-Sahîh*'in şerhlerinde rastlamaktayız. Şüphesiz şerhlerdeki bu yorumlar da araştırılmaya muhtaçtır. Fakat biz bu çalışmada şerhleri bir kenarda tutarak müstakil olarak bu konuyu ele alan eserleri incelemeye çalışacağız. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu eserler kronolojik bir sıralamayla şu şekildedir:

(1) *Kitâbü'n 'alâ terâcimi kitâbi'l-Câmi'ü's-Sahîh li'l-Buhârî ve me'ânî mâ üş-kile minhu*,⁵ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Raşîk el-Endelüsî (v. 442/1048)

Kitap, *el-Câmi'ü's-Sahîh*'in bab başlıklarını konu edinmiş en eski tarihli eserdir. Maalesef günümüze ulaşmamıştır. İsminden anlaşıldığı kadarıyla *el-Câmi'ü's-Sahîh*'in konu başlıklarında Buhârî'nin kullandığı yöntemi ve özellikle anlaşılması zor başlıkların izahını konu edinmiştir.

(2) *el-Mütevârî 'alâ ebvâbi'l-Buhârî*, Nâsiruddîn Ebû'l-Abbâs, Ahmed b. Muhammed b. Mansûr el-İskenderî el-Cüzâmî el-Cerevî (v. 683/1284)

Bu çalışmanın da konusunu oluşturan eser, Kuveyt, Amman ve Beyrut'ta farklı yayınevleri tarafından basılmıştır. Ayrıntılı tanıtımı ileride gelecektir.

(3) *Tercümânu't-terâcim 'alâ ebvâbi'l-Buhârî*, İbnü Ruşeyd el-Fihri es-Sebtî (v. 721/1321)

Günümüze ulaşmamış olan eseri gördüğünü söyleyen İbn Hacer, onun *Kitâbu's-Siyâm*'a kadar yazılabildiğini belirtir ve ekler: "Müellifi onu bitirebilseydi çok güzel bir eser ortaya çıkacaktı."⁶

(4) *Münâsebâtü terâcimi'l-Buhârî*, Bedreddîn Ebû Abdullâh, Muhammed

⁵ Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemül-müellifin terâcimü musannifi el-kütüb el-Arabiyye*, Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabî 1957, I, s. 222.

⁶ İbn Hacer, *Hedy*, 16.

b. İbrahim b. Sa‘dullâh b. Cemâ‘a el-Kinânî el-Hamevî el-Mısrî (v. 733/1333)

Kitabın tespit edebildiğimiz tek yazması Halep’te Ahmediye Medresesi’ndedir. Bu yazmanın bir fotokopisi Riyad’daki İmâm Muhammed b. Suûd Üniversitesi kütüphanesinde yazmalar bölümü 7666 ف’de bulunmaktadır. Mikro filmlerine ulaşma imkânı bulduğumuz yazma, 35 varaktan oluşmaktadır. Hattı zor okunmakta, kimi yerleri ise hiç okunamamaktadır. Her sayfada ortalama 18 satır bulunmaktadır. Bab isimleri müstakil bir satırda verilmiştir. Yazmanın son varığında hicrî 823 tarihi mevcuttur.

İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*’nin mukaddimesinde *Münâsebât*’ın *Mütevârî*’nin ihtisârı olduğunu ifade etmektedir.⁷ Kitabın Halep’teki yazmasının ilk varığında İbn Hacer el-Askalânî’nin el yazısı ile eserin İbnü’l-Müneyyir’in *Mütevârî*’sinin ihtisârı olduğu notu yine onun imzasıyla birlikte bulunmaktadır.⁸ Müellif eserinde bu durumdan bahsetmemiştir fakat kitap incelendiğinde İbn Cemâ‘a’nın değerlendirdiği bab başlıklarının neredeyse tamamı İbnü’l-Müneyyir’in eserinde işlediği başlıklardır. Ayrıca onun, İbnü’l-Müneyyir’in muâriz gördüğü hadisleri cem ettiği yorumlarını aynen aldığı görülmektedir.

Münâsebât’ın müellifi –muhtemelen Şâfiî mezhebine mensup olması sebebiyle- İbnü’l-Müneyyir’in şerh ederken İmâm Mâlik’ten ve Mâlikî mezhebinden konuyla ilgili yaptığı alıntıları ve kelâmî meselelerle belağat ilmine dair açıklamaları eserine almamıştır. İbnü’l-Müneyyir’in eserinde sık sık alıntı yaptığı İbn Battâl ve Mühelleb’in yorumları da *Münâsebât*’ta yoktur. *Münâsebât* her ne kadar bir ihtisar çalışması olsa da iki kitabın bablarındaki sıralanışın farklılığı ve müellifinin kendine has üslûbu ile özgün bir görüntü vermektedir.

(5) *Eser*, Ali b. Abdullâh ez-Zeyn tarafından Riyad’da 1404/1984 yılında yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir. Aynı zamanda eser, Muhammed İshak Muhammed İbrahim’in tahkiki ile - Hindistan - Bombay ve Beyrut’ta basılmıştır.⁹

(6) *Şerhu terâcimi’l-Buhârî*,¹⁰ Cemâleddîn Ebû Abdillâh, Muhammed b. Ali b. Abdullâh b. Muhammed es-Sa‘dî el-Hadramî el-Adenî (v. 903/1498)

Eserle ilgili, ismi ve müellifi dışında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

(7) *Şerhu evâili Sahîhi’l-Buhârî*, Mustafa b. Muhammed el-Kastamûnî (v. 981/1573)

Sezgin, yazma nüshanın Kâhire II, 14; 20707 numarada kayıtlı olduğunu ve 68 varaktan oluştuğunu belirtmiştir.¹¹

⁷ İbn Hacer, *Hedy*, 16.

⁸ bkz. İbn Cemâ‘a, *Münâsebât*, 1^b.

⁹ Eser, 1984 yılında Dâru’s-Selefiyye tarafından Bombay’da; 2000 yılında Dâru’l-Fikr tarafından Beyrut’ta basılmıştır.

¹⁰ Kehhâle, *Mu‘cemü’l-müellifin*, VIII, s. 283.

¹¹ Fuat Sezgin, *Târîhu’t-türâsi’l-Arabî*, Riyad 1991, I, s. 249.

(8) *el-Fevâidü'l-müte'allika bi sahîhi'l-Buhârî*, Muhammed b. Abdülhâdi es-Sindî (v. 1136/1723)

Eserin yazması Kâhire, II, 194; 20724 numarada kayıtlıdır. 154 varaktan müteşekkildir.¹²

(9) *Şerhu terâcimi ebvâbi'l-Buhârî*, Kutbuddîn Ebû Abdülazîz, Ahmed b. Abdurrahîm el-Ömerî ed-Dihlevî el-Hindî (v. 1176/1762)

Kitap, Beyrut'ta, İbn Cemâ'a'nın *Münâsebâtü terâcimi'l-Buhârî* isimli kitabı ile birlikte aynı cilt içinde basılmıştır.¹³

Eser, üç yüz seksen sekiz babdan müteşekkildir. Konu başlığı-hadis münasebetinden bahsetmez. İsminden de anlaşılacağı üzere bab başlıklarını şerh eder, bab başlığında Buhârî'nin ne demek istediğini anlatır. Dihlevî, belirlediği üç yüz seksen sekiz başlığı neye göre seçtiğine dair bir bilgi vermemiştir. Eserde belirlenen başlıklar, *el-Mütevârî*'de İbnü'l-Müneyyir tarafından seçilen başlıklar ile aynı değildir.

(10) *Ta'lika 'alâ evâli'l-Câmi'î's-Sahîh li'l-Buhârî*, Abdulkâdir b. Sâlih b. Abdurrahmân el-Halebî el-Bânekûsî (v. 1199/1785)

Muhaddis, edîb ve fakîh kimliği ile tanınan müellif Hanefî fukahâsındandır. Abdulkâdir el-Bânekûsî, Haleb'te doğmuş ve orada vefat etmiştir.¹⁴ Eserle müellifin isminin dışında her hangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

(11) *Takrîr 'alâ evâli'l-Buhârî*,¹⁵ Ahmed b. Muhammed b. Yâsîn b. Abdulgâni el-Hebrâvî eş-Şâfiî (v. 1224/1809)

Eserle ilgili, ismi ve müellifi dışında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

(12) *el-Efâvik bi terâcimi'l-Buhârî ve't-te'âlik*,¹⁶ Abdurrahmân b. Ahmed b. Hasen b. Ali el-Behkelî el-Yemânî (v. 1248/1832)

Eserle ilgili, ismi ve müellifi dışında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

(13) *Hediyetü'z-zaman fi tertibi ebvâbi'l-Buhârî*,¹⁷ Abdullâh b. 'Ude b. Abdullâh b. İsâ b. Selâme el-Kaddûmî en-Nablûsî (v. 1331/1912)

Eserle ilgili, ismi ve müellifi dışında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

(14) *Fekkü/Hallu aġrâdi'l-Buhârî el-mübheme fi'l-cem'i beyne'l-hadis ve't-terceme*,¹⁸ Ebû Abdullâh Muhammed b. Mansûr b. Hamâme el-Maġravî es-Sicilmâsî (v. ?).

İbn Hacer günümüze ulaşmamış olan bu eserde Sicilmâsî'nin yaklaşık yüz

¹² Sezgin, *Târîh*, I, s. 250.

¹³ Eser, Dâru'l-Fikr tarafından 1420/2000 yılında yayımlanmıştır.

¹⁴ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, V, s. 289.

¹⁵ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, II, s. 168.

¹⁶ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, V, s. 117.

¹⁷ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, VI, s. 98-99.

¹⁸ İbn Hacer, *Hedy*, s. 16; Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, Kâhire 1293, I, s. 58.

konu başlığını açıkladığını söyler.¹⁹

Bu eserlerin dışında Bulkînî (v. 824/1421), *el-Câmi'ü's-Sahîh*'in konu başlıklarındaki uyumuna dair bir şiir yazmıştır. Kemal Sandıkçı, Bulkînî'nin İbnü'l-Müneyyir'in eserini nazım haline getirdiğini söylese de²⁰ şiir incelendiğinde bu tespitin yanlış olduğu görülür. Bu nazmı Kastallânî, *İrşâdü's-Sâri*'ye almıştır.²¹

Görüldüğü üzere *el-Câmi'ü's-Sahîh*'in bab başlıkları üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Buhârî şârihleri de eserlerinde bab başlıkları üzerinde önemle durmuş, müellifin konu başlığı koyarken takip ettiği yöntem ve konu başlıklarına gizlediği nükteler keşfedilmeye çalışılmıştır. Müstakil olarak *el-Câmi'ü's-Sahîh*'in bab başlıklarını konu edinen eserlerin birçoğu maalesef günümüze ulaşmamış gibi görünmektedir. Ulaşanlar içinde de en dikkat çekici eser İbnü'l-Müneyyir'in *el-Mütevârî 'alâ ebvâbi'l-Buhârî* isimli eseridir. İbnü'l-Müneyyir'in bu eseri makalemizde *Mütevârî* şeklinde kısaltılarak kullanılacaktır.

620/1223 yılında doğup 683/1284'te vefat eden Ahmed İbnü'l-Müneyyir, Eyyubî Devleti'nin (1171-1462) Mısır'dan ayrılışı ile Memlûk Devleti'nin (1250-1517) kuruluşuna rastlayan bir zaman diliminde İskenderiye'de yaşamıştır.

Nâsıruddîn Ahmed İbnü'l-Müneyyir, birçok kaynakta yine bir hadis âlimi olan kardeşi Zeynüddîn Ali İbnü'l-Müneyyir'le sık sık karıştırılmaktadır. Bunun nedeni, muhtemelen ikisinin de "İbnü'l-Müneyyir" şeklinde tanınmalarıdır. Bu karışıklık *Mütevârî*'nin bazı kaynaklarda Ahmed b. Müneyyir'e bazı kaynaklarda kardeşi Ali b. Müneyyir'e nispet edilmesine sebep olmuştur.²²

İbnü'l-Cemâ'a'nın ihtisar ettiği *Münâsebât* isimli eserin yazmasının ilk sayfasında İbn Hacer'in el yazısıyla bu eserin Ahmed b. Müneyyir'in *Mütevârî* adlı kitabının ihtisarı olduğu şeklindeki ifadesi yer almaktadır.²³ Aynı zamanda her iki âlimden de ayrı ayrı söz eden İbn Hacer, *Mütevârî*'yi *Hedy*'de Ahmed b. Müneyyir'e nispet etmektedir. Mikrofilmlerine ulaşma imkânı bulduğumuz Beyazıt nüshasında müstensih eserin ilk sayfalarında kitabın Ahmed b. Müneyyir'e ait olduğunu yazmıştır. Pakistan nüshasını esas alarak eseri tahkik eden iki muhakkik de yazma nüshada eserin Ahmed b. Müneyyir'e aidiyetinin

¹⁹ İbn Hacer, *Hedy*, 16.

²⁰ Kemal Sandıkçı, *Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 1991, s. 135.

²¹ Kastallânî, *İrşâdü's-sâri*, I, s. 58-60.

²² Bağdathî İsmail Paşa, *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmî'l-kütübi ve'l-fünûn*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi 1972, I, s. 43; Bağdathî, *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsâru'l-müsannifin*, İstanbul, 1951, I, s. 716; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, VII, s. 234; Kastallânî, *İrşâdü's-Sâri*, I, s. 58.

²³ İbn Cemâa, *Münâsebâtü Terâcimi'l-Buhârî*, Muhammed b. Suûd Üniversitesi, Yazmalar bölümü, nr. 7666 ف .

belirtildiğini söylemektedirler. Tüm bu bilgiler ışığında eserin Ahmed b. Müneyyir'e ait olduğu kanaati daha isabetli görünmektedir.

Ahmed b. Müneyyir, âlimlerin çok olduğu, ilmin değerini bilen bir ailede yetişmiştir. İzz b. Abdüsselâm'ın "Mısır iki âlimiyle övünür. Birisi İskenderiye'deki İbnü'l-Müneyyir, diğeri ise Kûs'daki İbn Dakîk el-İyd'dir"²⁴ sözü onun yaşadığı dönemdeki değerini göstermesi açısından önemlidir. O, fıkıh, usul, nahiv, neseb, kıraat, tefsir, inşa, beyân ve özellikle edebiyat ile belâğat alanlarında ilim sahibidir.²⁵ Kaynaklar onun belîğ ve akıcı konuşan bir hatip olduğunu belirtmişlerdir.²⁶ İbnü'l-Müneyyir, Mâlikî mezhebi mensubudur.²⁷ Fakat *Mütevârî*'deki sergilediği tavrından hareketle mezhebi hususunda taassup sahibi olmadığını söylemek mümkündür. Zira yeri geldiğinde eleştiri yapabilmektedir.²⁸

Mütevârî dışında tefsir, hadis, siyer, fıkıh ve kelim alanlarında birçok eseri olan Ahmed b. Müneyyir, h. 683 yılında İskenderiyye'de 63 yaşında vefat etmiştir.²⁹

III. el-Mütevârî 'alâ ebvâbi'l-Buhâri

Mütevârî kelimesi Arapça kökenli bir sözcüktür. وری kökünden gelen tefâ'ul babının ism-i fâil vezninden bir kelime olup "gizli olan, görünmeyen, göze çarpmayan" anlamlarına gelir.³⁰ Müellifin eserine bu ismi vermesi *el-Câmi'ü's-Sahîh*'in bab başlıklarındaki doğrudan görünmeyen ince fikhî ve nükteleri keşfetme ve bunu göremeyen kişilere de izah etme arzusunun bir

²⁴ Mahlûf, Muhammed b. Muhammed, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fi tabakâti'l-Mâlikiyye*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ts., s. 249.

²⁵ İbn Ferhûn, Abdullah b. Muhammed, *ed-Dibâcü'l-müzheb fi ma'rifeti a'yâni ulemâi'l-mezheb*, thk. Muhammed Ahmedî Ebu'n-Nûr, Kâhire: Dâru't-Türâs yay ts. s. 244; Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât fi tabakâti'l-lügaviyyîn ve'n-nühât*, thk., Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye ts., I, s. 384.

²⁶ Dâvûdî, Şemseddîn Muhammed b. Ali, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Vehbe, 1972, I, s. 88; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, s. 244; Âdil Nüveyhid, *Mu'cemü'l-müfessirîn*, ys., ts., s. 66.

²⁷ Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *el-İber fi haberi men gaber*, thk. Muhammed Saîd ez-Zağlûl, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, ts., s. 352; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, s. 269.

²⁸ Birkaç örnek için bkn; İbnü'l-Müneyyir, Ahmed b. Muhammed b. Mansûr, *el-Mütevârî 'alâ ebvâbi'l-Buhâri*, thk. Ali Hasen Ali Abdülhamid, Mektebetü'l-İslâmî 1990, s. 234, 240, 241, 263, 320.

²⁹ Süyûtî, *Buğye*, s. 384.

³⁰ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed ibn Mükerrerem, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut ts., "vry" md., XV, s. 389.

tezahürü olabilir. Kitabın ismi her iki yazmasında ve *İrşâdu's-Sâri*'de *el-Mütevârî*³¹ olarak kayıtlı olmasına karşın bazı kaynaklarda *Münâsebât*³², *Münâsebâtu terâcîmî'l Buhârî*³³ ve *Terâcîmü'l Buhârî*³⁴ şeklinde farklı isimlerle de geçmektedir.

Mütevârî'nin biri Beyazıt, diğeri de Pâkistan'da olmak üzere iki yazma nüshası bulunmaktadır. Mikrofilmlerine ulaştığımız Beyazıt nüshasının hattı açık, okunaklı ve hatası azdır. Eser üzerine yapılan iki tahkik çalışmasını Salahaddîn Makbûl Ahmed ve Ali Hasen Ali yapmışlar ve ikisi de Pakistan nüshasını esas almışlardır. Biz iki tahkiki de Beyazıt nüshası ile karşılaştırmalı olarak okuduğumuzda, muhakkiklerin aynı nüsha üzerinde çalışıp diğer nüshayı görmedikleri için benzer hataları tekrarladıklarını tespit ettik. Eser Beyazıt nüshası da dikkate alınarak yeni bir tahkikle basılmaya ihtiyaç duymaktadır.

Müellif kitabında İbn Battâl (449/1057) ve Mühelleb (435/1043)'ten pek çok alıntı yapmıştır. İbn Battâl'ın *Şerhu'l-Câmi 'i's-sahîh* isimli eseri kendinden sonra yazılan şerhlerin vazgeçilmez kaynağıdır.³⁵ Mühelleb b. Ebû Süfre ise *el-Muhtasarü'n-nasîh fi tehzîbi'l-kitabi'l-Câmi 'i's-sahîh* isimli *el-Câmi 'u's-Sahîh* şerhinin sahibidir.³⁶ Erken dönem Buhârî şârihlerinden olan İbn Battâl'ın ve Mühelleb'in şerhinin İbnü'l-Müneyyir'in eserinin ana kaynakları olduğunu söyleyebiliriz. İbnü'l-Müneyyir'in İbn Battâl ve Mühelleb'in görüşlerine yer verdiği kısımların daha çok onların *el-Câmi 'u's-Sahîh*'teki bab başlıklarıyla hadislerin uyumsuz olduğunu düşündükleri yerler olduğu görülmektedir. İbnü'l-Müneyyir, yeri geldiğinde iktibaslar yapsa da kendi fikirlerini ortaya koymaktan geri durmamıştır. O, bazı yorumlarından sonra bu açıklamaların özgün olduğunu kendinden önce kimse tarafından söylenmediğini belirtir.³⁷

İbnü'l-Müneyyir, eserinde *el-Câmi 'u's-Sahîh*'teki açıklanmaya muhtaç yaklaşık dört yüz konu başlığı ile ilgili bir inceleme yaptığını belirtmektedir.³⁸ Gördüğümüz kadarıyla bu bab başlıkları, okuyucunun hadislerle uyumunu anlamada güçlük çektikleri ve yer yer Buhârî şârihlerinin terceme-hadis arası mutâbakata dair olumsuz yorum yaptıkları konu başlıklarıdır. O bunlardan bir kısmının hadisleriyle uyumunu ve gizli illetlerini açıklamış, bir kısmının da

³¹ Kastallâni, *İrşâdu's-sâri*, I, s. 58.

³² Mahlûf, *Şeceretü'n-nür*, I, s. 269; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, s. 345.

³³ Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, I, s. 90; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, I, s. 316; Süyûtî, *Buğye*, I, 384; Bağdatlı, *Hediyyetu'l Ârifîn*, I, s. 99.

³⁴ Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, III, s. 5; Safedî, Salahaddîn Halîl b. Aybek, *Kitâbü'l-vâfi bi'l-vefeyât*, Dârü'n-neşr 1983, VIII, s. 128.

³⁵ Talat Sakallı, "İbn Battâl el-Kurtubî", *DİA*, XIX, s. 360.

³⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Tozlu, "Buhârî Râvisi Kâdi Mühelleb B. Ebû Süfre'nin Endülüs Hadisçiliğindeki Yeri Ve Önemi", *ERZSOSDER*, İlahiyat Özel Sayı I, (2015), s. 65 – 96.

³⁷ İbnü'l-Müneyyir, *Mütevârî*, s. 399.

³⁸ Tam sayı vermek gerekirse eserde üç yüz yetmiş iki bab başlığı incelenmektedir.

uyumsuz olduğunu düşünerek Buhârî'yi tenkit etmiştir.

İbnü'l-Müneyyir'in kitabında şârih olarak isimlendirdiği kişi İbn Battâl'dır. *Mütevârî*'de yetmiş bir kitap, üç yüz yetmiş iki bab ve altı yüz elli dokuz hadis bulunmaktadır. Müellif, eserinde hadisleri *el-Câmi'ü's-Sahîh*'teki sıralamaya riayet etmeden vermiştir. Sadece bab ve hadis sıralamasında değil az da olsa kitap sıralamalarında da farklılık vardır. O, eserinde bab isimlerini vermekle yetinmiş, bu babların hangi kitapta geçtiğini belirtmemiştir. Takip ettiği yöntemle ilgili eserin mukaddimesinde bir açıklamada bulunmamıştır. *el-Câmi'ü's-Sahîh*'teki hadisleri alırken çoğu zaman kısaltarak almış hatta bazen rivâyeti sadece hatırlatarak geçmiştir. Kitabına aldığı rivâyetlerde bir kaç dışında senedleri -sahabî râvîleri hariç- hazfetmiştir. Tüm bunlar rivâyetleri tam olarak bilmeyen okuyucunun mutâbakata dair yorumları anlamasında ara ara zorluk oluşturmaktadır. İbnü'l-Müneyyir eserini, *el-Câmi'ü's-Sahîh*'i daha öncesinden okuyan kişiyi muhâtap alarak kaleme almış gibi görünmektedir.

Eser, sünnetin önemi ve onu yaymanın gerekliliğini, bu uğurda sahabenin gösterdiği çabaları anlatan bir mukaddime ile başlar. İmâm Buhârî'nin *el-Câmi'ü's-Sahîh*'inde bab başlıklarını koyarken kullandığı yöntemle ilgili İslâm bilginlerinin görüşlerini aktardıktan sonra Buhârî'nin zahid yaşantısı ve hafızasının kuvveti ile bilgiler aktararak mukaddimeyi sonlandırır.

İbnü'l-Müneyyir'in eserinde halku'l-Kurân,³⁹ fâsık imamın durumu,⁴⁰ iman mahiyeti,⁴¹ insanın fiilleri⁴² gibi kelâmî konularla ilgili görüşlerini aktardığını görmekteyiz. Bu ve benzeri meselelerdeki görüşlerinde te'vîlden kaçan selef metodunun değil, yeri geldiğinde yorum yapan kalamcı üsûlün takipçisi olduğu dikkat çeker.⁴³ Aynı zamanda bazı fikhî meselelerde İmâm Mâlik başta olmak üzere fukahânın görüşlerini nakleder.

Mütevârî'de her işlenen konuda sırasıyla önce bab başlığı ve hadisler verilir. Daha sonra müellifin konu başlığı ile hadisler arasındaki uyumun varlığına dair yorumu yer alır. Eserde, konular işlenirken daha çok soru cevap üslubu kullanılır.⁴⁴

İbnü'l-Müneyyir, *Mütevârî*'de konuları işlerken farklı yöntemler takip etmektedir. Öncelikle ele aldığı meseleyi ayet ve hadislerle şerh eder.⁴⁵ Zaman zaman anlamayı kolaylaştırmak için bab başlığında işlenen hükmü örnek vererek

³⁹ İbnü'l-Müneyyir, *Mütevârî*, s. 433.

⁴⁰ İbnü'l-Müneyyir, *Mütevârî*, s. 181.

⁴¹ İbnü'l-Müneyyir, *Mütevârî*, s. 187.

⁴² İbnü'l-Müneyyir, *Mütevârî*, s. 402.

⁴³ Bir örnek için bkz. İbnü'l-Müneyyir, *Mütevârî*, s. 426.

⁴⁴ İbnü'l-Müneyyir, *Mütevârî*, s. 54.

⁴⁵ İbnü'l-Müneyyir, *Mütevârî*, s. 221, s. 210.

açıklamakta,⁴⁶ birbirine muarızmış gibi görünen hadisleri cem etmektedir. O, bab başlığı-hadis ilişkisini anlatırken, sadece *el-Câmi‘u’s-Sahîh*’teki rivâyet ile değil söz konusu hadisin başka tarîkinden gelen ilave bilgilerle mutâbakatı anlatmaya çalışır.⁴⁷ Müellif, eserinde kendi mezhep imamı İmâm Mâlik başta olmak üzere fakihlerin görüşlerinden faydalanmaktadır.⁴⁸

Mütevârî’de İbnü’l-Müneyyir edebî kişiliğini de ortaya çıkartmış, edebî sanatlara dair açıklamalar ve lügavî incelemeler yapmış, yer yer dili yanlış kullandığını düşündüğü yerlerde Buhârî’yi eleştirmiştir.⁴⁹ Sadece dil kullanımında değil, doğru olmadığını düşündüğü içeriğe dair diğer hususlarda ne kadar saygı duysa da Buhârî’yi tenkit etmekten çekinmemiştir. Meselâ; “Tecâvüze Uğrayan Kadına Had Cezası Uygulanmayacağı” babında Buhârî, Hz. İbrâhîm’in eşi Sâre ile çıktıkları hicret yolculuğunu anlatan şu rivâyeti almıştır:

Ebü Hüreyre’den (r.a.) rivâyet edildiğine göre; Nebî (s.a.v.) şöyle buyurdu: “İbrahim Peygamber, eşi Sâre ile hicret yolculuğuna çıktılar ve bir ülkeye vardılar. Orada bir kral yahut bir cebbâr hükümdar var idi... Neticede o kral, İbrahim’e: ‘Yanıdaki kadını bana gönder!’ diye haberci saldı. İbrahim, Sâre’yi krala yolladı. Sâre onun yanına gittiğinde kral, kötü bir niyetle Sâre’ye doğru yöneldi. Sâre kalkıp abdest aldı ve namaza durdu. Namazdan sonra: “Allâh’ım! Eğer ben sana ve Rasûlü’ne iman ettim ise benden şu kâfiri uzak tut!” diye dua etti. Bu dua sebebiyle o zalimin hemen nefesi kesilip yere düştü ve tepinerek boğuldu...”

İbnü’l-Müneyyir Buhârî’nin bu baba söz konusu hadisi almasını “edebe muğayir” bulur. Bir peygamberin eşinin “Tecâvüze Uğrayan Kadına Hadd Cezası Uygulanmayacağı” isimli bir başlığa örnek gösterilmesini şiddetle tenkit eder. Rivâyetin bab başlığı ile uyumlu olmadığını, Buhârî’nin, belki meydana gelen halvette Sâre’nin bir suçu olmadığını ifade etmek kastıyla bu başlığın altına koymuş olabileceğini belirtir ve ekler; “Yine de Sare rivâyetinin bu başlıkta yer alması edebe aykırıdır.”⁵⁰

IV. *Mütevârî*’de Bab Başlıklarına Dair Yapılan Değerlendirmeler

İbnü’l-Müneyyir’e göre Buhârî, hadislerden hüküm çıkarma konusunda titiz, ince ve ileri görüşlü bir ilim adamı olup hadislerdeki gizli işaret ve remizleri ortaya koymaktadır. Onun hedefinin hadislerdeki herkesin göremeyeceği hikmetleri ortaya çıkararak insanlığa fayda sağlamak olduğunu, kitabının bunun örnekleriyle dolu olduğunu söyler.⁵¹

Mütevârî müellifi, Buhârî’nin, eserinde diğer fakihler gibi mevcut olmayan

⁴⁶ İbnü’l-Müneyyir, *Mütevârî*, s. 343

⁴⁷ İbnü’l-Müneyyir, *Mütevârî*, s. 279, s. 376.

⁴⁸ İbnü’l-Müneyyir, *Mütevârî*, s. 111, 112.

⁴⁹ İbnü’l-Müneyyir, *Mütevârî*, s. 406-407, s. 377-378.

⁵⁰ İbnü’l-Müneyyir, *Mütevârî*, s. 338-339.

⁵¹ İbnü’l-Müneyyir, *Mütevârî*, s. 87-88.

kurgu sorunlarla meşgul olmadığını, eserini fikhî rekabet ve yarışlardan müstağni kıldığını, hadislerde gizli kalan hikmetleri de tebvib/başlıklandırma metodu ile ortaya koyarak iki büyük ilim olan fıkıh ve hadisi birleştirdiğini düşünmektedir.⁵² İbnü'l-Müneyyir'in, bu düşüncelerini ortaya koymak ve Buhârî'ye yapılan eleştirilerin yersiz olduğunu ispat etmek için terâcim-i Buhârî üzerinde bir çalışma yapma ihtiyacı hissettiği ortadadır. O, her ne kadar yer yer Buhârî'ye yönelik tenkitlerde bulunsun da *el-Câmi'ü's-Sahîh*'teki bab başlıklarıyla hadisler arasında bir insicamın ve uyumun bulunduğuna inanmakta ve Buhârî'nin büyük bir fakih olduğunu kabul etmektedir.

İbnü'l-Müneyyir, eserinde bab başlığı-hadisler arası ilişkiyi sistematik bir şekilde incelemekte, konuyla alakalı bazı terimler kullanarak okuyucuyu ikna etmeye çalışmaktadır. Müellif, terâcim kelimesini bab başlıkları anlamında, mutâbakat veya münâsebât kelimesini uyum anlamında kullanmaktadır. Konu başlıkları altındaki tüm hadisleri ayrı ayrı başlıkla uyumu açısından değerlendirmekte; bazen hepsinin bab başlığıyla uyumlu olduğunu, bazen hadislerden bir kısmının uyumlu bir kısmının uyumlu olmadığını, bazen belirli bir şartla uyumlu olabileceğini, bazen ise kesinlikle uyumlu olmadığını belirtmektedir. *Sahîh*'in bab başlığı-hadis mutâbakatına dair İbnü'l-Müneyyir'in değerlendirmelerini şu şekilde sınıflandırabiliriz:

A. Tam Uyumun/Mutâbakatın Olması

el-Câmi'ü's-Sahîh'te bulunan "Müşrikleri Hiciv" babında dört hadis ve Abdullâh b. Ravâha'nın bir şiiri bulunmaktadır. İbnü'l-Müneyyir, bu bab başlığı ile onun altında yer verilmiş olan hadisleri ve şiiri herhangi bir istisna kılmadan tam uyumlu/mutâbık görmektedir.⁵³ Söz konusu babda bulunan hadisler ve şiir şöyledir:

(a) Âişe'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre; Hassân b. Sâbit, Resûlullâh (s.a.v.)'tan müşrikleri hicvetmek için izin istedi. Nebi (s.a.v.) "Peki, benim soyumu nasıl ayıracağını?" deyince, Hassân, "Ben onu tereyağından kıl çeker gibi ayıracağım" cevabını verdi.

(b) Urve'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre; Âişe'nin yanına vardım ve Hassân ile ilgili kötü sözler söyledim. Âişe, "Ona kızma! Şüphesiz o, Nebi (s.a.v.)'yi savunurdu" dedi.

(c) Ebû Seleme'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre; Hassân b. Sâbit, Ebû Hüreyre'yi şahid tutarak: "Ey Ebû Hureyre! Resûlullâh'ı (s.a.v.) 'Ey Hassân! Allâh'ın peygamberi adına cevap ver! Allâh'ım, onu Cebrâil ile destekle!' diye buyururken işittin mi?" diye sormuş, Ebû Hüreyre de "Evet!" yanıtını vermiştir.

⁵² İbnü'l-Müneyyir, *Mütevârî*, s. 39.

⁵³ İbnü'l-Müneyyir, *Mütevârî*, s. 373.

Berâ'dan (r.a.) rivâyet edildiğine göre; Resûlullâh (s.a.v.), Hassân'a "Onları hicvet! Cibrîl seninle" buyurdu.

(d) Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre; hikmetli kıssa ve hikâyeler anlatırken Resûlullâh (s.a.v.)'in (İbn Ravâha'yı kastederek) şöyle dediğini söyledi: Şüphesiz sizin boş söz söylemeyen bir kardeşiniz vardır. (Abdullâh bir şiirinde şöyle söylemiştir:)

Fecir doğarken, içimizde Allâh'ın kitabını okuyan elçi,
Karanlıktan sonra bize doğru yolu gösterdi.
Yüreğimiz her sözünün gerçekliğine inanır.
Müşriklere gece yatakları ağır gelirken,
O, gecesini yataktan uzakta ibadetle geçirir.

B. Kısmî Uyumun/Mutâbakatın Olması

Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*'inde "Kişinin hakkını, devlete başvurarak değil de kendi kendine cezalandırarak elde etmesi" bab başlığının altında şu hadisleri almıştır.

(a) Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre; Nebî (s.a.v.) "İzin vermediğin halde bir kişi senin evini gözetler, sen de bir taş alıp gözünü çıkarsan sana bir yükümlülük yoktur" buyurdular.

(b) Enes'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre; bir adam Nebî (s.a.v.)'in evini gözetledi. O da geniş bir demir parçasını o adama doğru dürttü.

Hadislerden birincisinin, konu başlığı ile uyumlu/mutâbık olduğunu söyleyen İbnü'l-Müneyyir, ikinci hadisle bab başlığında mutâbakat olmadığını, hadiste geçen demir parçasını dürtten kişinin yani Resûlullâh'ın devlet başkanı makamında bulunan biri olması hasebiyle kıyasın doğru olmadığını belirtir. Ona göre ikinci hadis konu başlığındaki fikhî hükümlerle uyumlu değildir; yani mutâbakat yoktur.⁵⁴

C. Şartlı Uyumun/Mutâbakatın Olması

el-Câmi'u's-Sahîh'te "Zincire Vurulmuş Esirler" konu başlığında Buhârî şu rivâyeti almıştır:

Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre; Resûlullâh (s.a.v.): "Allâh cennete zincirler içerisinde giren topluluğa şaşırır" dedi.

İbnü'l-Müneyyir, bu babın mutâbakatına dair yorumunda, buradaki "zincire vurma" ifadesi hakiki manasında kullanılmışsa yani zincire vurulmuş olup cennete girmeyi hak eden Müslüman esir manasında ise mutâbakat vardır; fakat zorlama ile İslâm'a girmiş, sonrasında İslâm'ı benimsemiş ve cennete girmeye hak kazanmış kişi anlamında mecâzi olarak kullanılmışsa bab başlığı ile

⁵⁴ İbnü'l-Müneyyir, *Mütevârî*, s. 322.

uyum yani mutâbakat yoktur, yorumunu yapar.⁵⁵ Yani İbnü'l-Müneyyir; “zincir, zahiri anlamda kullanılmışsa bab başlığı ile hadis arasında uyum vardır, mecâzi olarak kullanılmışsa uyum yoktur,” şeklinde yorumunu şarta bağlamıştır.

D. Uyum/Mutâbakatın Olmaması

Buhârî, *el-Câmi'ü's-Sahih*'ine “Harbînin İslâm Ülkesine Emânsız Girmesi” konu başlığının altında şu rivâyeti almıştır:

Seleme'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre; Nebi (s.a.v.) seferde iken bir casus geldi, ashabının yanına oturdu, konuştu ve sonra oradan ayrıldı. (Adamin casus olduğu bildirilince) Resûlullâh (s.a.v.), “Onu bulup öldürünüz” buyurdu. Onu öldürdüm, ganimetini bana verdi.

İbnü'l-Müneyyir, hadisin bab başlığına uygun olmadığını ifade eder. Hadiste İslâm topraklarına eman almadan giren kişi sadece harbî değil, aynı zamanda casustur. Müellif, harbî ile casusun farklı olduğunu; ikisinin bir tutulmayacağını söyler. İbnü'l-Müneyyir; yabancı bir devlet veya kuruluşun gizli amaçları için çalışan casusluğu, daha sinsi ve tehlikeli bir düşmanlık olduğu gerekçesiyle harbîlikten ayırmış, ikisini aynı hükümde değerlendiren Buhârî'yi bu sebeple eleştirmiştir. Terceme ile hadis arasında mutâbakatın olmadığı kanaatini belirtmiştir.⁵⁶

E. Uyum/Mutâbakatla İlgili Diğer Tespitleri

Mütevârî müellifinin mutâbakata dair yorumlarını genel olarak yukarıdaki şekilde kategorize etsek de bunlardan hiç birinin içerisinde inceleyemeyeceğimiz başka tespitleri de olmuştur. Bu tespitleri şu şekilde başlıklandırabiliriz:

1. Uyum/Mutâbakatın İki Şekilde Açıklanması

el-Câmi'ü's-Sahih'in vasiyetler kitabında bulunan “(Miras taksimi) Yapacağınız Vasiyet ve Borçtan Sonradır.⁵⁷” babında Buhârî, Hakîm hadisi, İbn Ömer hadisi ve köle hadisini nakletmiştir. Bunlardan köle hadisinin ve İbn Ömer hadisinin bab başlığı ile mutâbakatının açık olduğunu söyler. Fakat Hakîm hadisinin mutâbakatı doğrudan fark edilememektedir ve açıklamaya muhtaktır. Söz konusu hadis şöyledir:

Hakîm b. Hizâm'dan (r.a.) rivâyet edildiğine göre; ben Nebi'den (s.a.v.) (ganimet) istedim, o da verdi. Sonra kendisinden yine istedim, yine verdi. Sonra bana şöyle buyurdu: “Ey Hakîm! Şüphesiz bu mal hoş ve tatlıdır. Kim bunu gönül zenginliği ile ihtiras göstermeden alırsa onun için mal bereketlendirilir. Kim de göz dikip hırsla alırsa o malda bereket kalmaz. Bu kişi yiyip yiyip doymayan kimse gibidir. Veren el, alan elden daha üstündür.” Hakîm:

⁵⁵ İbnü'l-Müneyyir, *Mütevârî*, s. 170.

⁵⁶ İbnü'l-Müneyyir, *Mütevârî*, s. 177.

⁵⁷ en-Nisâ, 4/12.

‘Yâ Rasûlallâh! Seni hak peygamber gönderen Allâh'a yemin olsun ki artık şu dünyayı terk edinceye kadar senden başka hiçbir kimseden, hiçbir şey istemem” dedim.

Hakikaten Ebû Bekir de Ömer de -halifeliklerinde- beytü'l-mâl'deki hakkını vermek için her defasında Hakîm'i çağırırdı ama o bunu kabul etmeyerek almazdı. Bunun üzerine Ömer (r.a.): “Ey Müslümanlar! Bakın ben sizin Hakîm hakkında şahit olmanızı istiyorum. Kendisine fey vergisinden gelen hakkını almasını söylüyorum. Ama kabul etmiyor” dedi ve gerçekten de Hakîm, Peygamber'den sonra, vefat edinceye kadar hiç kimseden bir şey kabul etmemiştir.

İbnü'l-Müneyyir, Hakîm hadisinin bab başlığı ile mutâbık olduğunu ve bu mutâbakatın iki şekilde izah edilebileceğini söyler. Birinci izaha göre; Rasûlullâh (s.a.v.) bağış istemeyi hoş görmemektedir. Bu sebeple alan eli aşağı el olarak tanımlayarak muhâtabını bu davranıştan soğutmayı amaçlamaktadır. Vasiyeti alan, alan el durumundadır ve verene göre daha aşağıdadır. Borcunu isteyen hüküm ise alan el veya veren el durumlarından biri olmalıdır. Vasiyet ile borcunu istemeyi kıyaslayacak olursak borcun ödenmesi vasiyet olarak alınacak maldan daha önceliklidir.

İkinci izaha göre ise -ki Mühelleb'in yorumu budur- Hz. Ömer (r.a.), Hakîm'e beytü'l-mâlden olan payını vermek istemiş, o ise Resûlullâh'a verdiği sözden dolayı kabul etmemiştir. Bu payı borç hükmünde değildir ama o payın alınması, onun hakkı olması açısından borca da benzemektedir. Borca benzermesi sebebiyle de başlığa mutâbıktır.

İbnü'l-Müneyyir, ilk yorumun ikinciye kıyasla daha kuvvetli ve Buhârî'nin murâdına daha uygun olduğunu belirtmiştir.⁵⁸

2. Bab Başlığının İlk Kısımına Bir Hadis, İkinci Kısımına Başka Bir Hadisin Mutâbık Olması

Buhârî, *el-Câmi'ü's-Sahîh*'te “Zehir İçmek, Zehirle ve Kendisinden Korkulan Şeyle Tedavi” konu başlığında iki hadis nakletmiştir. Buhârî'nin bu mevzudaki bab başlığı iki bölümden müteşekkildir. Birinci kısım zehir içmek, ikincisi ise zehirle tedavi olmaktır. İbnü'l-Müneyyir, birinci rivâyetin bab başlığının zehir içmeyle ilgili ilk bölümüne, ikinci hadisin ise kalan bölüme uyumlu olduğunu söylemektedir.⁵⁹ Yeri geldiğinde başlıkla hadislerin uygun olmadığını çekinmeden söyleyen müellifin, burada onların arasındaki uyumu ince bir şekilde değerlendirmekte olduğunu görmekteyiz. Bu örnekte de başlıkla hadisleri dikkatle inceleyen İbnü'l-Müneyyir, başlığın iki parça halinde değerlendirildiğinde mutâbakatın ortaya çıktığını ortaya koymuştur.

⁵⁸ İbnü'l-Müneyyir, *Mütevârî*, s. 324.

⁵⁹ İbnü'l-Müneyyir, *Mütevârî*, s. 381.

3. Hadislerdeki Mutâbakatı Oluşturan İbarelerin Ayrı Ayrı Belirtilmesi

Mütevârî müellifi, bab başlığı ile hadisler arası mutâbakatı değerlendirirken hadislerdeki uyum oluşturan ibareleri ayrı ayrı değerlendirdiği görülmektedir. Buna “Vefatından Sonra Nebî'nin (s.a.v.) Eşlerinin Nafakası” babını örnek verebiliriz. Bu babda aşağıdaki hadisler yer alır:

Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre; Nebî (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Benim mirasçılarım dînâr bölüşemezler. Bıraktığım şeyde, kadınlarının nafakasından ve işçimin ücretinden geri kalanı sadakadır."

Hz. Âişe der ki: “Nebî (s.a.v.) vefat ettiğinde evimde bir canlının yiyebileceği hiç bir şey yoktu; sadece bana ait bir rafın içinde biraz arpa vardı. Uzun müddet onu yedim. Sonra onu ölçtüm, ölçümden sonra tükendi.”

Âmr'dan (r.a.) rivâyet edildiğine göre; Nebî (s.a.v.) vefatından sonra geriye silâhı, beyaz katırı ve sadaka olarak bıraktığı arazisinden başka bir şey bırakmadı.

Görüldüğü üzere İbnü'l-Müneyyir, konu başlığı altında verilen hadislerin başlıkla uyumlu olup olmadığını her hadisi ayrı ayrı düşünerek incelemektedir. Eğer hadisin uyumlu olduğu görüşüne ulaşmışsa hadiste geçen hangi ibarenin uyumu sağladığını özel olarak belirtmiştir.

Meselâ Âişe hadisiyle bab başlığının mutâbakatını “حتى طال علي فأكلت منه فكلته / حتى طال علي فأكلت منه فكلته” ifadesi sağlamaktadır. Âişe (r.a.) arpadan ne kadar aldığını tam olarak söylememektedir. Bu arpa eğer onun nafakası değilse ya beytül-mâlindir veya mirasçılar arasında pay edilmiş bir miktardır. Zaten o da mirasçılardan biriydi. Bu açıklama ile müellif yukarıdaki ifadeyi göz önünde bulundurarak arpanın Âişe'nin nafakası olduğu sonucuna varmaktadır.

Amr hadisindeki mutâbakatı ise “وأرضا تركها صدقة” ifadesinin sağladığını söylemektedir. Çünkü söz konusu ibarede geçen “sadaka olarak bıraktığı arazi”, vefatından sonra hanımlarına bıraktığı arazidir.⁶⁰

4. Konu Başlığının Bir Kısımına Uygun Hadisin Olmaması

el-Câmi'u's-Sahîh'te Buhârî “Rukû ve Secdede Kıraatın Hükümü ve İmamla Arkasındaki Kişinin Rukûdan Başını Kaldırdığında Söyleyeceği Şey” bab başlığının altında şu hadisi rivâyet etmektedir:

Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre; Nebî (s.a.v.), “سمع الله لمن حمد” dediğinde sonrasında “اللهم ربنا لك الحمد” derdi. O (s.a.v.), rükû yaptığı ve rükûdan başını kaldırdığında tekbir getirirdi. İki secdeden sonra kıyama kalktığı da “الله أكبر” derdi.

⁶⁰ İbnü'l-Müneyyir, *Mütevârî*, s. 185.

İbnü'l-Müneyyir'e göre, Buhârî bab başlığına "Rükû ve Secdede Kıraat Bölümü"nü kıraate cevaz vermek veya onu yasaklamak için koymuş olmalıdır. Ama konu başlığının altındaki rivâyetlerde men' ya da cevaz vermeye sebep olabilecek bir kıraat örneği yoktur. Dolayısıyla başlıktaki "İmamla Arkasındaki Kişinin Rukûdan Başını Kaldırdığında Söyleyeceği Şey" kısmı hadisle mutâbık iken, "Rukû ve Secdede Kıraatin Hükümü" kısmı hadisle mutâbık değildir.⁶¹

5. Bir Hadisin Diğerine Göre Mutâbakatta Öncelikli Olması

İmam Buhârî'nin, *el-Câmi'u's-Sahih*'ine aldığı "Zimmî ve Onlar Gibilerinin Üstü Kapalı Peygambere Sövmesi, es-Sâmu Aleyke Demesi" babında şu rivâyetler konu başlığının altında incelenmiştir:

Hiz. Âişe'den (r.anhâ) rivâyet edildiğine göre; bir grup Yahûdî Nebî'nin (s.a.v.) huzuruna girmek için izin istediler ve ona "Bunlar içeri girince : "es-Sâmu aleyke!⁶²" dediler. Ben: "sâm/ölüm ve la'net asıl size gelsin" diye karşılık verdim. Nebî (s.a.v.): "Ey Âişe! şüphesiz Allâh şefkatlidir, her işte yumuşaklıkla muamele etmeyi sever" buyurdu. Ben ona: "Onların söylediklerini iştmedin mi?" dedim. Nebî (s.a.v.): "Ben de: Ve aleykum (size olsun) dedim ya!" buyurdu.

İbn Ömer'den (r.a.) Nebî (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Yahudiler birinize selâm verdiklerinde, ancak 'es-Sâm aleyke' derler. Siz de onlara 've 'aeyke (Size olsun)' deyiniz!"

İbn Mes'ûd'dan (r.a.) rivâyet edildiğine göre; sanki ben Resûlullâh'ı bir peygamberden bahsederken görür gibiyim, Kavmi o nebiyi dövmüş ve kanını akıtmışlardı. Fakat o, bir yandan yüzündeki kanı siliyor bir yandan da: "Yâ Rabb! Kavmimi bağışla, çünkü onlar bilmiyorlar" diyordu.

Bu rivâyetleri sıraladıktan sonra İbnü'l-Müneyyir, Buhârî'nin İbn Mes'ûd hadisini bu baba almasının sebebinin, Kûfelilerin 'Zimmî sövdüğünde ta'zir cezası verilir, öldürülmez.' görüşünü benimsemiş olmasından kaynaklandığını söyler. Çünkü peygamberlerin ahlakı hoşgörü ve sabırdır. Hadiste zikredilen peygamber, kavmi onu dövdüğü halde kötü söz söylemek bir yana onlar için Allâh'tan af diliyor. Bu bab başlığında İbn Mes'ûd hadisinin mutâbakata olan katkısı diğer rivâyetlere göre önceliklidir.⁶³

6. Mutâbakatın Zayıf Olması

"Düşman Topraklarına Mushaf'la Girmek" bab başlığının altına Buhârî şu iki hadisi almıştır:

⁶¹ İbnü'l-Müneyyir, *Mütevârî*, s. 108.

⁶² Ölüm gelsin sana anlamında bir beddua cümlesidir. Zimmîler bu sözü es-Selâmü Aleyke ifadesine benzediği için ağızlarının içinden Nebî (s.a.v.)'ye selam verir gibi yaparak söylüyorlardı.

⁶³ İbnü'l-Müneyyir, *Mütevârî*, s. 354-355.

(a) İbn Ömer'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre; Nebî (s.a.v.) ve arkadaşları düşman topraklarına yolculuk yaptılar ve Kur'an öğretiler.

(b) İbn Ömer'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre; Nebî (s.a.v.) -düşman topraklarına- Kuran'la yolculuk yapmayı yasakladı.

Buhârî, Mushaf'la düşman topraklarına girilmesi ile ilgili herhangi bir hüküm belirtmediği bu bab başlığının altında, birinde meseleye cevaz veren, diğ-gerinde ise yasaklama bildirilen iki hadisi vermiştir. İbnü'l-Müneyyir, ilk rivâyette Mushaf ifadesi bulunmadığını; Kur'an öğretim ifadesi geçtiğini, Kur'an öğretim işinin Mushaf olmadan da yapılabileceğini söyler. Dolayısıyla ona göre bu rivâyetten düşman topraklarına Mushaf'la sefer yapılabileceği hükmü çıkmaz. İkinci hadisteki nehiy hükmünün ise açık olduğunu, iki rivâyet birlikte mütalaa edildiğinde bab başlığı ile hadis arasında bir uyumdan söz edilebileceğini söyler. Fakat kendisi de bu yorumu biraz zorlama bulmuş olacak ki, her ne kadar mutâbakat varsa da bu mutâbakatın zayıf olduğunu belirtir.⁶⁴

7. Mutâbakatın Manevî Olması

el-Câmi'ü's-Sahîh'teki "Durgun Suya Bevetleme" babında Buhârî şu rivâyeti vermiştir:

Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre; Nebî'yi (s.a.v.) şöyle derken duydum: "Bizler, sonra gelenleriz. Ama öne geçecek olanlarız."

Aynı isnadla Nebî (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Hiç biriniz, akmayan durgun suya bevetmesin. Zira sonra orada temizlenme durumunda kalabilir."

Konu başlığı altındaki ilk rivâyetin bab başlığı ile ilk bakışta bir ilişkisi görülmemektedir. İbnü'l-Müneyyir aslında bir uyumun olduğunu açıklamaya çalışır. O, Muhammed'in (s.a.v.) ümmetinin yaratılıştaki zaman itibariyle yenedirilişe daha yakın olduğunu, sonra yaratılmalarına rağmen önce diriltilecek olduklarını söyler. Devamında bir kaba bir şey konulduğunda o kaptan tekrar alınacak olan şeyin en son konan şey olduğunu; dolayısıyla durgun suya bevedildiğinde o su kullanılacağında ilk karşılaşılacak şeyin pislik olacağını belirtir. Yani sonraki şey öncü olmuş olur. İki rivâyeti bu şekilde ilişkilendirerek bab başlığına uyumlu olduğunu söyleyen İbnü'l-Müneyyir, buradaki mutâbakatın manevî olduğunu ifade etmektedir.⁶⁵

8. Mutâbakatın İbareden Değil İşaretten Anlaşılması

Buhârî, *el-Câmi'ü's-Sahîh*'indeki "Güneş Batmadan İkindinin Bir Rekâtına Yetişen Kişi" babında şu hadisleri verir:

(a) Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre; Nebî (s.a.v.), "Sizden biriniz güneş batmadan ikindi namazından bir secdeye yetişirse aynı şekilde güneş doğmadan sabah namazından bir secdeye yetişirse namazını tamamlasın"

⁶⁴ İbnü'l-Müneyyir, *Mütevârî*, s. 168.

⁶⁵ İbnü'l-Müneyyir, *Mütevârî*, s. 75.

buyurdu.

(b) İbn Ömer'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre; Nebî (s.a.v.), “Önce geçen ümmetlere göre sizin dünyada kalış müddetiniz, ikinci namazı ile güneş batımına kadar olan zaman dilimi gibidir ...”, buyurdu.

(c) Ebû Mûsâ'dan (r.a.) rivâyet edildiğine göre; Nebî (s.a.v.), şöyle buyurdu: “Müslüman, Hıristiyan ve Yahudilerin hâli şuna benzer ki, bir adam bazı kimseleri geceye kadar çalışmaları için ücretle tutmuş. Onlar günün yarısına kadar çalıştıktan sonra: Senin vereceğin ücreti istemeyiz, deyip ayrılmışlar. Adam başkalarını ücretle tutup, kendilerine: Şu günü tamamlayın da şart ettiğim gündeliği size vereyim, demiş. Bunlar çalışmaya koyulmuşlar. İkinci namazı vaktine gelince onlar da: Çalıştığımız senin olsun (gündelik istemeyiz), demişler. Bu defa adam başka bir grubu ücretle tutmuş da, onlar günün kalan miktarında, gün batıncaya kadar çalışmışlar ve (kendilerinden evvelki) her iki takımın gündeliklerini tastamam olarak hak etmişler.”

Ebû Hureyre hadisi ile bab başlığı arasındaki mutâbakat çok açıktır. Diğer iki rivâyet ile konu başlığı arasında bağlantı kurulması zor gibi görünmektedir. İbnü'l-Müneyyir, İbn Ömer (r. anhümâ) rivâyetinin devamında bulunan “فاعملنا الى غروب الشمس/Güneş batıncaya kadar çalıştık” ifadesinden ‘işin bitiş vaktinin güneşin batışına kadarki zaman’ olmasını, ikinci namazının vakti ile kıyaslamaktadır. Yani yapılan iş nasıl güneşin batışı ile bitiyorsa, ikinci namazının vakti de güneşin batımına kadar devam eder. İbnü'l-Müneyyir bu bab başlığındaki mutâbakatın ibarede değil; işaret ettiği manada olduğunu belirtir.⁶⁶

9. Mutâbakatın Mantûk-Mefhûm (Lafız-Anlam) İlişkisi Üzerine Bina Edilmesi

İbnü'l-Müneyyir'in mutâbakat hususundaki özel yaklaşımlarından birisi de mantûk-mefhûm ilişkisidir. Bu terimleri kullandığı bab başlıklarından biri “Kolayına Geldiği Gibi Oturma” babıdır. İmâm Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahih*'indeki bu bab başlığında şu rivâyete yer vermiştir.

Ebû Said'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre; Nebî (s.a.v.), omuzun birini açıkta bırakan üst kıyafet giyilmesini ve üzerinde avret yerini örtecek bir şey yok iken, tek kıyafet içinde kalçalar üstüne oturulup, dizlerin ellerle bağlanıp karına çekerek oturulmasını yasaklamıştır.

Bab başlığı “Kolayına Geldiği Gibi Oturma” olmasına rağmen, hadiste oturma biçimlerinden biri yasaklanmıştır. Bu şekliyle konu başlığı ile hadis arasında bir mutâbakat yokmuş gibi görünmektedir. İbnü'l-Müneyyir, yasağın sadece bu oturuş şekliyle sınırlandırılmasının “kolayına geldiği gibi oturma” ile anlam olarak zıt olmadığını, bab başlığı hadis arasında mantûken bir

⁶⁶ İbnü'l-Müneyyir, *Mütevârî*, s. 94.

mutâbakat olmasa da mefhûmen bir mutâbakat olduğunu söyler.⁶⁷ Yani konu başlığı ve rivâyeti dikkatle incelediğinde haram olan bu oturuş şekli dışında kolayına geldiği gibi oturulabileceği hükmü kolayca görülebilir.

Görüldüğü üzere İbnü'l-Müneyyir, *Mütevârî*'de bab başlığı ile hadisler arasındaki mutâbakata dair ayrıntılı tetkik ve tespitlerde bulunmuştur. O, sadece mutâbakatla ilgili değil bunun dışında bab başlığı ile hadisler arasındaki başka durumlara dair de değerlendirmelerde bulunmuştur.

Mütevârî müellifi, Buhârî'nin bazen şartına uygun olmayan hadisin hükümünü benimsediğini fakat eserine alamadığı için bab başlığı yaptığını söyler. Meselâ, "Allâh Yolunda Öldürülme Dışında Yedi Ölüm Şeklinin Şehâdet Olması" bab başlığının altında aldığı Ebû Hureyre hadisi şu şekildedir:

Ebû Hüreyre'den (r.a.): Nebî (s.a.v.): "Şehit beştir: Tâûndan ölen, karın ağrısından ölen, boğulan, yıkıntı altında kalan ve Allâh yolunda şehit olan."

Hadiste şehitliğin beş şekilde olacağı belirtilirken bab başlığında bu sayı - Allâh yolunda öldürülme hariç- yedi olarak ifade edilmiştir. İbnü'l-Müneyyir'e göre bab başlığında geçen şehitliğe dair hüküm, benimsediği fakat şartına uygun olmadığı için *el-Câmi'ü's-Sahîh*'e alamadığı bir hadisten alınmış olmasındandır.⁶⁸

İbnü'l-Müneyyir Buhârî'nin bazen hadiste olmayan kelimeyi bab başlığında kullandığını söyler.⁶⁹ *Mütevârî*'de Buhârî'nin hadisin hükmüne kıyas ederek başlık koyduğuna dair verdiği örnek "Kefaretin Kişinin Yakını Olsun ya da Olmasın On Fakire Verileceği" şeklindeki bab başlığıdır. Bu başlığın altında verilen Ebû Hureyre rivâyeti şu şekildedir:

Peygamber'e (s.a.v.) bir adam geldi de: "Mahvoldum" dedi. Peygamber ona: "Nedir bu halin?" diye sordu. O kişi: "Ramazan ayında oruçlu iken eşimle münasebette bulundum" şeklinde cevap verdi. Nebi (s.a.v.): "Bir köleyi özgürlüğüne kavuşturacak mal bulabilir misin?" diye sorunca o adam: "Hayır, (bulamam)" dedi. Nebi (s.a.v.): "İki ay arka arkaya oruç tutmaya gücün yeter mi?" buyurdu. O şahıs: "Hayır, (tutamam)" dedi. Peygamber (s.a.v.): "Peki, altmış fakiri doyurmaya gücün yeter mi?" dedi. O: "Hayır, buna da gücüm yok" dedi. Bu sırada Peygamber'e (s.a.v.) içi hurma dolu kocaman bir sepet getirildi. Bunun üzerine Nebî (s.a.v.): "Bunu al da sadaka ver!" buyurdu. O adam: "Bizden daha fakir olana mı? Medine'de bizim ailemizden daha fakiri yoktur" deyince Peygamber (s.a.v.) ona: "O halde bunu al ve hane halkına yedir" buyurdu.

Görüldüğü üzere bu rivâyette oruç kefaretenin bahsedilmektedir. Bab başlığındaki on fakir ifadesi ise yemin kefareti olduğunun işaretidir. İbnü'l-Müneyyir, burada Buhârî'nin yemin kefareti ile oruç kefareti kıyaslayarak

⁶⁷ İbnü'l-Müneyyir, *Mütevârî*, s. 359.

⁶⁸ İbnü'l-Müneyyir, *Mütevârî*, s. 158.

⁶⁹ Örnek için bkz., İbnü'l-Müneyyir, *Mütevârî*, s. 171.

oruç kefaretinde de kişinin kefaret bedelini yakınlarına verilebileceği hükmüne vardığı için bab başlığına bu ismi verdiğini söylemektedir.⁷⁰

İbnü'l-Müneyyir, Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh*'inde bazen bab başlığındaki ifade mutlak iken bu bab başlığı altındaki hadisin mukayyet olduğunu bazen de bab başlığının mukayyet olup hadisin mutlak olduğunu örneklerle açıklar.⁷¹ İlkine örnek olarak "Evlerin ve Hurma Ağaçlarının Yakılması" bab başlığını, bu babın altında ise Cerîr hadisini örnek olarak verir. Söz konusu rivâyet şöyledir:

Cerîr'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre: Nebî (s.a.v.), bana: "Şu Zülhalesa'yı⁷² yıkıp da içimi rahatlatmaz mısın?" buyurdu. Ahmes kabilesinden yüz elli atlı ile hareket ettim. Ahmesliler süvari bir kabile idi, ben ise at üzerinde durmayı bile beceremiyordum. Bunun için o (s.a.v.), parmakları göğsümde iz bırakacak şekilde göğsüme dokundu: "Allâh'ım onu sabit kıl, onu hâdi ve mehdî (hakkı bulan ve hakka götüren) kıl" buyurdu. Bunun üzerine atlı birlik oraya hareket etti ve putları kırıp, puthaneyi yaktı sonra da Cerîr, Nebî'ye (s.a.v.) durumu bildiren bir haberci gönderdi. Haberci Hz. Nebî'ye (s.a.v.): "Seni hak üzere gönderen Allâh'a yemin ederim ki bomboş veya uyuz bir deve gibi olana kadar orayı bırakıp sana gelmedim" dedi. Bunun üzerine Nebî (s.a.v.) beş defa Ahmes'e giden atlar ve süvarileri için bereket duasında bulundu.

Yukarıdaki Cerîr rivâyetinde Zülhalesa denilen bir put evinin yakılması anlatılmaktadır. İbnü'l-Müneyyir; "Evlerin ve hurma ağaçlarının yakılması" olarak isim verilen bab başlığında geçen "ev" ifadesinin mutlak manada bir ev olduğunu söyler. Ama Cerîr rivâyetindeki -Zülhalesa isimli- ev, herhangi bir ev değil, içinde putların bulunduğu ibadethane hükmünde olan bir evdir. Yani, bu rivâyetten tüm evlerin yakılabileceği sonucu çıkarılamaz; içinde putların bulunduğu evlerin yakılabileceği hükmü çıkarılabilir. Dolayısıyla bu örnekte bab başlığındaki hüküm mutlak, hadisteki hüküm ise mukayyettir.⁷³

Bab başlığının mukayyet, hadisin mutlak olduğuna dair bir örnek olarak "Allâh'a Hamd Ettiğinde Hapşırana Karşılık Vermek" bab başlığını verebiliriz. Bu konu başlığı için Buhârî şu rivâyeti vermiştir:

Ebü Hüreyre'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre; "Nebî (s.a.v.) bize, hapşırın kişiye dua ile karşılık vermemizi emretti."

İbnü'l-Müneyyir, bu hadis ve bab başlığını yorumlarken: "Terceme hamd ile mukayyedir, hadis ise hapşırma şeklinde tercemeye göre mutlak kullanılmıştır" der.⁷⁴ Zira bab başlığında hapşırıktan sonra hamd eden kişiye karşılık vermek zikredilirken, hadiste hapşırın kişiye doğrudan -hamd etmese bile-

⁷⁰ İbnü'l-Müneyyir, *Mütevârî*, s. 222-223.

⁷¹ Örnek için bkz., İbnü'l-Müneyyir, *Mütevârî*, s. 172, 378.

⁷² Zülhalesa; Mekke ile Yemen arasında ve Mekke'ye dört günlük mesafedeki Ablâ'da yer alan içinde Zülhalesa isimli putun da bulunduğu yerin ve yapının adıdır. Ömer Faruk Harman, "Zülhalesa", *DİA*, XLIV, s. 561.

⁷³ İbnü'l-Müneyyir, *Mütevârî*, s. 172.

⁷⁴ İbnü'l-Müneyyir, *Mütevârî*, s. 378.

dua ile cevap verilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bab başlığında dua ile karşılık verme işi hamd ile takyit edilmiş, hadiste ise mutlak olarak hapşırma fiili esas alınmıştır.

Mütevârî müellifi, tüm bu tespitlerin dışında *el-Câmi'ü's-Sahîh*'teki bab başlıkları-hadis arası uyumun dışında bab başlıklarının sıralanışında da bir in-sicamın olduğunu, rastgele bir tasarımın olmadığını düşünür. Konuyu bir örnekle açıklayalım. Buhârî, “Resim” bab başlığına Ebû Talha'nın “İçinde köpek ve resimler bulunan eve melek girmez” rivâyetini almıştır. İbnü'l-Müneyyir, Buhârî'nin bu babdan önce “Saç Ekleme” babının olduğunu, resmin de perüğü da Allâh'ın yaratmasına benzeme gibi bir çabanın ürünü olmasından dolayı Buhârî'nin “Resim” babını “Saç Ekleme” babından sonra koyduğunu söyler.⁷⁵ Bu örnekten de anlaşılacağı üzere İbnü'l-Müneyyir'e göre *el-Câmi'ü's-Sahîh*'teki bab başlıklarının hadislerle kendi içinde bir mutâbakatın olmasının yanında bab başlıkları arasında da ayrıca bir uyum bulunmaktadır.

V. Sonuç

İmam Buhârî'nin *el-Câmi'ü's-sahîh* isimli eseri birçok açıdan yüzyıllardır incelenmekte, İslâmî ilimlerdeki nadide yerini muhafaza etmektedir. Bu eseri diğer kitaplardan ayıran bir yönü de müellifinin çalışmasına aldığı bab başlıklarıyla hadisler arası münasebettir. Onun eserindeki hadisleri tasnif yöntemi diğer eserlerden bir hayli farklıdır.

el-Câmi'ü's-Sahîh'in bab başlıklarının hadisleriyle arasında bir uyumun/mutâbakatın olup olmadığına dair birçok görüş bulunmaktadır. Buhârî'nin hadis ilmindeki ilmi otoritesine rağmen, fıkhıta ehliyetinin olmadığını düşünenler olduğu gibi onun *el-Câmi'ü's-Sahîh*'i kontrol edemeden vefat ettiğini ileri sürerek bab başlıklarında ince bir fıkıh aramanın gereksiz olduğunu ifade edenler vardır. Bab başlıklarının özgün olmayıp kendinden önceki edebiyatı yansıttığı yönünde bazı iddialar da bulunmaktadır. “فقه البخاري في تراجمه/Buhârî'nin fikhî bab başlıklarındadır” sözünün sahibi olan İbn Hacer gibi düşünenler ise onun eserine aldığı bab başlıklarının özenle seçildiğini, ince bir düşüncenin ürünü olup onların hala keşfedilmeyi bekleyen bir hazine mesabesinde bulunduğunu söyleyenler de mevcuttur. *el-Câmi'ü's-Sahîh*'teki bab başlıkları ile hadisler etrafındaki tüm bu tartışmalara cevap olmak üzere kaleme alınmış birçok eser mevcuttur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla müstakil olarak bu konuyu işleyen on üç eser kaleme alınmıştır. Bunlardan bir kısmı günümüze kadar ulaşmış bir kısmı ise maalesef ulaşamamıştır.

el-Mütevârî 'alâ evvâbi'l-Buhârî, el-Câmi'ü's-Sahîh'in konu başlıklarına dair yazılmış eserler arasında, günümüze ulaşan ilk kitap olma özelliğini taşımak-

⁷⁵ İbnü'l-Müneyyir, *Mütevârî*, s. 364.

tedir. Eserin müellifi İbnü'l-Müneyyir, *el-Câmi'u's-Sahîh*'teki tüm bab başlıklarının değil, açıklanmaya muhtaç gördüğü üç yüz yetmiş iki konu başlığının hadislerle uyumunu incelemiş ve bu bab başlığı altında toplam altı yüz elli dokuz rivâyete yer vermiştir. Eserinde terceme-hadis mutâbakatını işlerken, selefîn şerh metoduna uyarak öncelikle âyet ve hadislerle açıklamalarda bulunmuştur. İhtiyaç gördüğü yerlerde lügavî incelemeler ve bazı tenkidler yapmıştır. Fıkîhî bazı konuları anlamayı kolaylaştırmak için örnekler vermiş, hadisleri yeri geldiğinde başka tarikleriyle birlikte izah etmeye çalışmış, cem ve telif isteyen hadislerin arasını birleştirmiş ve rivâyetlerde geçen ve açıklama isteyen garîb kelimeleri izah etmiştir.

O, *el-Câmi'u's-Sahîh*'teki konu başlıkları ve hadisler arasında genel anlamda bir mutâbakatın olduğunu düşünmektedir. İbnü'l-Müneyyir, Buhârî'nin, bab başlıklarını bilinçli ve özel bir tercihle seçtiğini savunur ve bu konudaki aksi iddiaların Buhârî'yi anlayamamaktan ileri geldiğini *Mütevârî*'yi telif ederek ispata girişir. Ona göre sadece bab başlığı ile hadisler arası bir uyum değil *el-Câmi'u's-Sahîh*'te babların sıralanışında da kendi içinde ayrı bir uyum ve insicam bulunmaktadır.

Konu başlığı ile hadis mutâbakatına dair değerlendirmelerinde, kimi zaman tam bir uyum/mutâbakat görmüş, kimi zaman da uyumsuzluğa dikkat çekmiştir. Bunların yanında 'kısmî mutâbakat', 'şartlı mutâbakat' ve 'mânevî mutâbakat' gibi kavramlar üreterek, ilim tâlibine uyumla uyumsuzluk arasında farklı seçeneklerin de olabileceğini göstermiştir. Bu şekilde ayrıntılı inceleme ve tespitleri ile bab başlığı hadis arasındaki mutâbakatla ilgili acele karar vermemek gerektiği fikrini okuyucuda oluşturmaktadır.

O, Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh*'te bazen şartına uygun olmayan fakat hükümünü benimsediği rivâyeti konu başlığı olarak eserine aldığını; bazen hadiste yer almayan bir kelimeyi konu başlığına koyduğunu, bazen hadisin hükmüyle kıyas yaparak konu başlığında farklı bir hüküm verebildiğini söylemektedir. Yine *el-Câmi'u's-Sahîh*'te bab başlığının mutlak olup hadislerin mukayyet olduğu yahut başlığın mukayyet, hadislerin mutlak olduğu yerler de bulunmaktadır.

Münekkit bir kişiliğe sahip olmasına rağmen İbnü'l-Müneyyir'in *Mütevârî*'de bab başlığı hadis mutâbakatını bazen zorlama yorumlarla ispat etmeye çalıştığı dikkat çekmektedir. Bunun yanında az da olsa Buhârî'ye mutâbakat hususunda itiraz ettiği kısımlar da bulunmaktadır. İtirazlarında, eskilerden nakil yapmaktan ziyade özgün yorumlar üretmeyi benimsemiş olması, onun hadis ilminde yetkin bir kimliğe sahip olduğunu ortaya koyar. Son olarak *Mütevârî* ile İbnü'l-Müneyyir'in hadis ilmine büyük katkı sağladığını, onun terceme-hadis mutâbakatına dair değerlendirmelerinin sonraki Buhârî şarihlerini ve *el-Câmi'u's-Sahîh* araştırmacılarını etkilediğini söylemek mümkündür.

“Buhârî'nin el-Câmi'ü's-Sahîh'indeki Bab Başlıkları Üzerine Yapılan Çalışmalar ve İbnü'l-Müneyyir'in el-Mütevârî'si”

Özet: İslâmî ilimler için İsmâ'îl el-Buhârî'nin (v. 256/870) *el-Câmi'ü's-Sahîh* isimli eseri, Muhammed'in (s.a.v.) mübarek sözlerini derleyen kitaplar arasında, kullandığı hadislerin sıhhat değeri açısından son derece kıymetli bir kaynak niteliğindedir. O, Kur'ân-ı Kerim'den sonra en güvenilir eser kabul edilmektedir. İmam Buhârî'nin üzerinde pek çok çalışma yapılan eseri *el-Câmi'ü's-Sahîh*'te bulunan bab başlıklarını koymadaki özgün yöntemi yıllardır araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Bu konuda tespit edebildiğimiz kadarıyla müstakil olarak on üç eser yazılmıştır. Hicrî yedinci asırda İskenderiye'de yaşamış bir âlim olan Nâsiruddîn Ahmed İbnü'l-Müneyyir'in (v. 683/1284) *el-Mütevârî 'alâ ebvâbi'l-Buhârî* isimli kitabı bu araştırmalardan sadece biridir. *Mütevârî*, muhtevâsının zenginliği ve günümüze ulaşan çalışmalar içinde en eski eser olması itibarıyla ayrı bir önem taşımaktadır. İbnü'l-Müneyyir, eserinde *el-Câmi'ü's-Sahîh*'teki bab başlığı-hadis mutâbakatı/uyumu açısından izaha muhtaç üç yüz yetmiş iki bab başlığı ile altı yüz elli dokuz hadisi ele almış ve bu konu başlıkları ile ilgili çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur. Çalışmamızda *el-Câmi'ü's-Sahîh*'in bab başlıklarına dair yazılmış eserler ve onların kısa tanımlarına yer verilmiştir. Aynı zamanda İbnü'l-Müneyyir'in *Mütevârî*'de takip ettiği yöntem ve bab başlıkları ile hadisler arasındaki mutâbakata dair görüşleri sınıflandırılmış, daha sonra eserden alınan örneklerle bu görüşler okuyucunun istifadesine sunulmuştur.

Atıf: Ayşe EROĞLU, “Buhârî'nin *el-Câmi'ü's-Sahîh*'indeki Bab Başlıkları Üzerine Yapılan Çalışmalar ve İbnü'l-Müneyyir'in *el-Mütevârî*'si”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XVII/1, 2019, ss. 101-123.

Anahtar Kelimeler: Terâcümi'l-Buhârî, *el-Mütevârî*, İbnü'l-Müneyyir, Bab Başlıkları, Hadis.